

Pamięć Czapskiego

Korespondencja Józefa Czapskiego ze Sławomirem Mrożkiem oraz eseje Adama Zagajewskiego przypominają autora „Na nieludzkiej ziemi”.

JACEK CIEŚLAK

Józefa Czapskiego (1896–1993) i Sławomira Mrożka (1930–2013) dzieliło właściwie wszystko. Wiek, pochodzenie i usposobienie. Autor „Tanga”, który zaczął karierę w powojennej Polsce, zmagając się z depresją i problemem tożsamości, którą definiował przez pryzmat bycia chłopskim wnukiem i synem pocztowego urzędnika z prowincji. Józef Czapski, pochodzący z rodziny skoligaczonej z najważniejszymi rodami Europy – z Radziwiłła-

mi i von Huttenami. Koligacjom zawdzięczał ocalenie w Katyniu, czego nie był świadomy przez długie dekady.

Korzenie Mrożka

Czapski, ratując życie, ale tracąc wszystko, co materialne, miał do dyspozycji jedynie pokoik w siedzibie paryskiej Kultury Jerzego Giedroycia, gdzie malował i spotykał się z gośćmi z całego świata. Zachowywał – czasami tylko na pokaz – stoicką pogodę ducha. Nawet w sowieckim obozie w

Griazowcu zamiast popadać w depresję, wolał snuć rozważania o Marcelu Prouście.

Jak pisze Michał Paweł Markowski we wstępie do tomu „Mrożek–Czapski. Listy 1964–1988”, przełomowe w relacjach artystów było właśnie odsłonięcie się Mrożka przed Czapskim i zdiagnozowanie własnego kompleksu. „Historia mojej rodziny jest historią degeneracji małych ludzików (...) staczających się (...) w neurozy, pijaństwo”. Pytał retorycznie: „skądże ja jestem, jak nie z gnojówki, warsztatiku, chłopstwa miał-

kiego drobnomieszczaństwa, plebsu, dołu, alkoholików i nędzy umysłowej i psychicznej”. Zwłaszcza teraz, gdy od dawna toczy się dyskusja o pozytywach awansu społecznego w PRL, otrzymujemy w listach Mrożka dramatyczny opis jego kosztów.

Czapski zaś, określany jako hrabia wysadzony z arystokratycznego siodła, starał się wspierać młodszego pisarza i czynił to w imponujący sposób, odkrywając w nim partnera korespondencyjnych debat i paryskich spotkań. Po śmierci Witolda Gombrowi-

cza zauważa w Mrożku jego jedynego następcę. „Nie widzę po jego śmierci nikogo poza Panem, którego myślenie tak umie przewyciężyć litość czy także własne ciepłoko – dla samej istoty sprawy (...) Dlatego tak bardzo serdecznie dziś myślę o Panu”.

Czapski podejmuje trudne tematy i przypomina aurę warszawskich ulic przed wojną, gdzie popularne były prostackie rymowanki „Wszystkie Żydy psy, a Polacy złote ptacy”. Sugeruje krytyczne lektury na temat polskości – m.in. Stanisława Brzozowskiego. Rozprawia się z komuniżmem, ale pisze też o idealizowanym portrecie Polaków, gdy po wojnie można było obciążyć odpowiedzialnością za całe zło przed wojną i po wojnie Niemców.

To ciekawe w kontekście polityki Zjednoczonej Prawicy. Mrożek myślał krytycznie, tak jak Czapski. Przyszło mu do głowy, że nie tylko literatura polska, ale także uczniowie na maturze powinni dać odpowiedź na temat: „Dlaczego nie lubię i uważam za wrogów hitlerowców i nazi, pomijając (...) że jestem Polakiem, którego oni gnębili”.

Pisze: „W kraju robi się wszystko, żeby podkreślić nasz stosunek do Niemców tylko jako stosunek ludzi krzywdzonych do krzywdzących”. Tworzy obraz Polaka, który wymusza współczucie, pokazując wybite zęby i skomląc: „O, tu, popatrz pan, wybili, oj wybili”. Trzeba przyznać, że nie przewidział, że obecny rząd zażąda konkretnych reparacji!

Polak krajowy

Mrożek pyta też, czy choćby część Polaków nie zardzościła bijącemu ich Niemcowi, marząc, by naśladować go w relacjach z innymi. Pisze też o zewnętrzności zachowań rodaków. „Powierzchnowość, efekciarstwo jest więc cechą krajowego (...) Polaka, bo wszystko kończy się na znakach, symbolach, którym nigdy i tak nie można ufać (...) przy nędznych możliwościach”.

Mrożek rozprawia się też z powojenną popularnością Gałczyńskiego, który przed wojną flirtował z radykalną prawicą. Odkrywa w poezji Konstantego Ildefonsa próbę stworzenia alternatywy dla

Adam Zagajewski
NAJWYŻSZY CZŁOWIEK ŚWIATA

Wydawnictwo a5, 2023

Sławomir Mrożek
– Józef Czapski
LISTY 1964–1988

Wydawnictwo Literackie, 2023

tragicznego tonu w mówieniu o historii Polski. Ma nią być absurd, groteska. Autor „Śmierci porucznika” pisze: „Polak znikczemniał. Jak nie bohaterem, powiada, to będę chytruskim. Niczym innym w zasadzie nie potrafi być”.

Granit i tęcza

„Najwyższy człowiek świata” to pokłosie pomysłu wybitnego poety Adama Zagajewskiego (1945–2021), który zaproponował Wydawnictwu a5 opublikowanie książki „Najwyższy człowiek świata” złożonej z sześciu esejów o Józefie Czapskim (tytuł jest grą z jego wzrostem, Czapski mierzył bowiem 2 metry). Zagajewski zdążył przed śmiercią napisać pięć esejów, a książkę dopełnia korespondencja, powstała na jej kanwie wiersze i rozmowa Zdzisława Kudelskiego o znaczeniu Czapskiego.

Zagajewski pisze o jego ekstatycznej naturze malowania obrazów. Podkreśla, że Czapski spełnia kryterium pisarza, które Virginia Woolf nazwała „granit i tęcza”. Z jednej strony był bezinteresownym, artystycznym pięknoduchem, z drugiej zajmował się całe życie śmiercią kolegów oficerów w Katyniu. Wspomina też o innym nietypowym rysie: awangardzisty, który nie wypiera się katolicyzmu i mistyki.

Przypomina literackie dziedzictwo Czapskiego – teksty reporterskie, portrety Lechonia, Bobkowskiego, Malraux, oraz korespondencję malarza z przyjacielem Ludwikiem Heringiem, który pozostał w Warszawie i stał się ojcem chrzestnym literatury oraz teatru Mirona Białoszewskiego.

Na tym tle Zagajewski podkreśla, że to Czapski był celem kłamstwa katyńskiego w niesławnym opowiadaniu „Major Hubert z armii Andersa” z 1946 r., napisanego przez Adolfa Rudnickiego, dawnego przyjaciela malarza i Heringa.

Z wierszy Zagajewskiego wylania się portret człowieka wrażliwego, wychodzącego na spacer ze smaczkami dla psów, wspierającego biednych, walczącego z postępującą utratą wzroku, której przeciwstawia się pamięć. O tym jest wiersz „To”, wskazujący, że pamięć może być kamieniem, ale też kotwicą. /©©